

Дарко НИКОЛОВСКИ

НОВООТКРИЕНИ ТВОРБИ НА ЗОГРАФОТ НИКОЛА МИХАИЛОВ ВО ЦРКВАТА СВЕТИ ДИМИТРИЈА ВО с. ЗРНОВЦИ, КОЧАНСКО

- прилог кон делото на зографот Никола Михаилов -

Клучни зборови: црква Свети Димитрија,

Зрновци, Кочани, иконостас, зограф Никола Михаилов, XIX век

Апстракт: Трудот открива иконостасни икони на реномираниот зограф Никола Михаилов од Крушево, изработени за потребите на црквата *Свети Димитрија во селото Зрновци* (1849 г.), Кочанско. Останати непознати дела од зографот Никола се дефинирани во црквите *Архангел Михаил* (1858 г.) во Веница, *Св. Илија во с. Блатец* (1858 г.), Виничко, и кочанските цркви *Св. Никола во с. Тркање*, *Св. Атанасиј во с. Оризари* (1848) и *Архангел Михаил, с. Спанчево*. Овој негов ангажман во Зрновци и останатите цркви во кочанско-виничкиот регион е уште еден прилог кон заокружувањето на неговиот плоден опус во источниот дел на Македонија.

Творештвото на Никола Михаилов од цели педесет и две години (1842-1894), е едно од најзначајните во XIX век во Македонија, а неговиот плоден опус, претежно преточен во иконопис, го регистрираме најсеверно до Врање (Р. Србија), во црквата *Св. Троица*, која била во рамките на Скопската митрополија сè до 1878 г. Во литературата се напонува дека тој работел и во Белград, а како негов помошник и ученик го придружувал Адамче Најдов Јованов, зограф од Прилеп, за што нема подетални информации.¹

Никола Михаилов,² помладиот син на Михаил Анагност, е роден во Крушево во втората или

третата деценија на XIX век. Таткото на Никола, зографот Михаил Анагност, родум од Самарина (Епир), се доселил во Крушево кон крајот на XVIII или почетокот XIX век.³ Михаил бил учител на своите синови Никола и Димитар (во монаштво Даниил), но подоцна, во повеќе наврати, тие работеле заедно на повеќе крупни проекти. Првата заедничка работа на Никола и неговиот татко Михаил се реализирала уште во 1842 г. во сликањето на икони за иконостасот во црквата *Св. Димитрие во Битола*. Тука е забележана и неговата прва самостојно потпишана работа, иконата Исус Христос Велики архијереј, насликана за владичкиот престол од 1842 година.⁴ Михаил и Никола работат заеднички уште во *Св. Ѓорѓи во Ресен* (1844, 1846, 1848 г.)⁵ и во црквата *Св. Ата-*

А. Николовски, *Уметноста на XIX век во Македонија (Извод од студија)*, Културно наследство IX (1982), (Скопје, 1984), 21-22; Истиот, *Сакрална архитектура*, објавено во водичот Крушево, јубилејно издание по повод 80-годишнината на Илинденското востание и Крушевската република, (Крушево 1983), 77-78.

³ А. Николовски, *Никола Михаилов - последниот потомок од зографската фамилија на Михаил Зиси*, Културно наследство XIV-XV (1987-1988), (Скопје 1990), 21.

⁴ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 22; Според Ј. Тричковска за „соработката“ на Михаил и Никола во битолскиот храм може да се однесува на уште две икони: Христовиот лик на риза (Мандилион), поставена во централниот дел на горниот ред на иконостасот, а другата е иконата на проскинетарот со претстава на патронот на храмот - св. Димитриј на коњ, од истата година, в. Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, (докторски труд одбранет на Филозофскиот факултет, Скопје 2009), 110.

⁵ А. Николовски укажува на четири престолни икони каде што Никола се јавува како „рамноправен партнер“ на неговиот татко Михаил - св. Ѓорѓи, св. Никола, св. Димитриј, со четири сцени од нивните житија и на

¹ А. Василиев *Български възрожденски майстори* (София 1965), 282-283; Б. Бабиќ, *Неколку податоци за сидарите и сликарите во Прилепскиот крај од XIX век*, Стремеж 1 (Прилеп 1961), 59; А. Николовски, *Сликарството*, Прилеп и прилепско низ историјата, I (Прилеп 1971), 228-229.

² Првични податоци за творештвото на Никола Михаилов кај: Василиев, *Български възрожденски майстори*, 282; К. Балабанов, *Копаничари и зографи во XIX век*, Историја на Крушево (Крушево 1978), 310-311;

насиј во с. Богомила, Велешко (1848 г.).⁶ Во 1949

архангел Михаил (фигура во цел раст насликана на северната врата), како и на три икони за целивање кои ги смета за самостојно дело на Никола - св. Никола, св. Ѓорѓи и св. Димитриј, наведувајќи го потписот од двајцата зографи (по приложничкиот текст) само на престолната икона Св. Ѓорѓи - 1844...*Δια χειρος Μιχαήλ και τυ ηυ αυτου Νικολαυ των ζωγραφων*, в. А. Николовски, *Сакрална архитектура, живопис, иконопис и декоративна пластика во 19 век во Преспа*, Културно наследство X-XI (1983-1984), (Скопје 1987), 44; Истиот, *Никола Михаилов*, 23; Ј. Тричковска бележи уште четири мали икони што можат да му се препишат на зографот Никола, поставени под секоја од престолните икони (освен иконата под арх. Михаил), со претстави на истите светители, како и иконата на проскинетарот со претстава на патронот - св. Ѓорѓи (рег.бр. 577), в. Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, III.

⁶ Зографите Михаил и Никола во 1848 г. биле поканети да учествуваат во изработката на иконостасните икони. За ова имаме потврда од сигнатурата испишана на престолната икона на св. Димитрија, од каде што може да се види дека иконата е сликана од раката на Михаил и неговиот син Никола од Крушево во 1848 г. (*χειρ Μιχαήλ και Νικολάυ υγ Μ: των ζωγράφων εκ Κρυσοβο 1848*), в.: А. Николовски, *Уметноста на XIX век во Македонија (Извод од студија)*, Културно наследство IX (1982), Скопје, 1984, 14; А. Николовски, *Никола Михаилов*, 23. Освен четирите престолни икони: Св. Димитриј (рег.бр. 18228), Св. Ѓорѓи на коњ (рег.бр. 18229), Св. Харалампие (рег.бр. 18232) и Архангел Михаил (рег.бр. 18231), во периодот од 1843 до 1848 г., судејќи според наведената година во натписот на дарителот на престолната икона на св. Харалампие (*Διά έξοδῦ δγλγ Κυρίу Ναγμ 1843*) зографската тајфа од Крушево сукцесивно изработила уште дваесет и осум икони на број за пополнување на вториот ред со празничните икони и третиот што го сочинува деисисот со апостоли. Ј. Тричковска ги бележи според евиденцијата на иконите од Централниот регистар на РЗСК/НКЦ - Скопје: *празнични икони* - Раѓање на Богородица (рег.бр. 18268), Воведение во храмот (рег.бр. 18250), Благовештение (рег.бр. 18245), Раѓањето Христово (рег.бр. 18266), Сретение (рег.бр. 18261), Обрезание (рег.бр. 18273), Крштевање (рег.бр. 18259), Воскресение (рег.бр. 18258), Успение на Богородица (рег.бр. 18260), Вознесението Христово (рег.бр. 18277) и Преображение (рег.бр. 18244); *икони од композициската целина Чин со други светители*: Св. ап. Петар (рег.бр. 18247), Св. ап. Марко (рег.бр. 18274), Св. ап. Симеон (рег.бр. 18272), Св. ев. ап. Лука (рег.бр. 18271), Св. ап. Вартоломеј (рег.бр. 18270), Св. ап. Тома (рег.бр. 18263), Св. ап. Павле (рег.бр. 18262), Св. ев. ап. Јован Богослов (рег.бр. 18257), Св. ев. ап. Матеј (рег.бр. 18256), Св. ап. Андреа (рег.бр. 18255), Св. ап. Филип (рег.бр. 18253), Св. ап. Јаков (рег.бр. 18254), Света Троица (рег.бр. 18252), Исус Христос (рег.бр. 18248), Исус Христос (рег.бр. 18251), Св. Козма и Дамјан (рег.бр. 18265) и

г. Никола веќе почнал да настапува самостојно кога ги насликал престолните и празничните икони во црквата *Св. Ѓорѓи во Ново Село*, Струмичко, потврдени од натписот на една од иконите во овој храм - Раѓање на Богородица (*χειρ Νικολαου υγ Μιχαήλ ζωγραφῦ εκ Κρυσιοβῦ 1849 Νοεμ:10*)⁷ а во 1851 г. бил повикан да работи на изведба на икони за иконостасот за соборниот храм во *Осоговскиот манастир*.⁸ Никола не пропуштал да напомене

Св. Константин и Елена (рег.бр. 18264), в. Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 112; Д. Николовски, *Резултати од валоризацијата на црквите во селата Богомила и Бистрица во областа Азот, Велешко*, Патримониум. МК, 11 (Скопје 2013), 187.

⁷ А. Николовски, *Сликарството на XIX век во Струмичкиот крај*, Зборник на трудови, Завод за заштита на спомениците на културата, природни реткости и музеј - Струмица, (Струмица 1989), 154. Истиот, *Никола Михаилов*, 23. Иконите се регистрирани: Св. Атанасиј Александриски (рег.бр. 11300), Св. Ѓорѓи на коњ (рег.бр. 11301), Исус Христос (рег.бр. 11302), Богородица со Христос (рег.бр. 11304), Св. Јован Претеча (рег.бр. 11303), Св. Никола (рег.бр. 11305) и Св. Илија (рег.бр. 11351). Празничните икони: Благовести со светците Ѓорѓи и Димитрие на коњи, насликани во посебни полиња од долната половина на иконата, арх. Михаил и пр. Илија, А. Николовски смета дека се насликани во подоцнежниот период (1860 г.) кога овој зограф го среќаваме по вторпат да работи во струмичкиот регион. Ј. Тричковска бележи уште едно потпишано дело на авторот Никола - иконата Благовештение со коњаничките фигури на св. Ѓорѓи и св. Димитриј (*„χειρ Νικολαοῦ... Ζωγραφῦ εκ Κρυσιονῦ“*) и една икона со допојасје на архангел Михаил (од редот на деисизната композиција) што исто така му ја препишува на овој зограф, в. Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 112.

⁸ За градењето и живописувањето на големиот храм и првото нотирање на повеќе икони од зографот Никола, в.: А. Николовски, *Хронологија на живописот на големата манастирска црква Свети Јоаким Осоговски*, Културно наследство VII (1976-1978), Скопје 1978, 43-75; Североисточниот дел од Соборниот храм Св. Јоаким Осоговски пострадал и воедно и иконостасот бил оштетен од удар на откорната карпа во 1910 г. со што бил изгубен првобитниот лик на сметка на обновениот иконостас кој датира од 1932 г. и е дело на дополнително уште еден непознат зограф и од Димитар Андонов Папрадишки. Дел од иконите на Никола биле прераспоредени во постарата манастирска црква Раѓањето на Богородица со извршени преслики од страна на Д. Андонов Папрадишки, а дел на новиот иконостас од католикот: иконите на св. Димитриј и св. Никола. Престолната икона на св. Атанасиј Александриски, пак, била преместена во цр. Раѓање на Богородица. Помеѓу иконите изработени од непознатиот зограф со сличен ракопис во 1867 г., оние што се

дека е син и ученик на неговиот прочуен татко, а еден таков специфичен пример на соопштување на зографот Никола е неговото лично дарение, престолната икона Исус Христос од опожарениот иконостас во црквата *Св. Јован Претеча во Слепенскиот манастир* во Демир Хисар, изработена во истата 1851 г.⁹ Во своерачниот потпис Никола открива дека иконата ја посветува во спомен на своите родители и брака, иако во науката засега е познато само името на неговиот постар брат зо-

атрибуираат на тајфата на Никола се: Раѓање на Богородица (рег.бр. 348), Цветници (рег.бр. 341), Успение на Богородица (рег.бр.339), Четириесет маченици (рег.бр. 338) и допојасја на св. ев. ап. Јован (рег.бр. 346) и св. Антониј (рег.бр. 347). Од вториот ред на поранешниот иконостас на овој зограф му се препишуваат дванаесет икони кои ја сочинувале деисизната композиција: Архангел Михаил (рег.бр.349), св. ев. ап. Лука (рег.бр. 355), св. ап.Филип (рег.бр. 335), св. ев. ап. Матеја (рег.бр. 15247), св. ев. ап. Марко (рег.бр. 15248), Исус Христос (рег.бр. 15254), Богородица Елеуса (рег.бр. 15249), св. Јован Претеча (рег.бр.15255), Св. ап. Петар (рег.бр.15250), св. ап. Павле (рег.бр. 15253), св. ап. Андреа (рег.бр. 15251) и св. ап. Јаков (рег.бр. 15252) и други четири икони со допојасјата на св. Харалампииј (рег.бр. 353), св. Јоаким Осоговски (рег.бр. 15261), св. Јован Рилски (рег.бр. 336) и св. Прохор Пчински (рег.бр. 337). Од третиот ред се зачувани икони со претстави на осум празници: Раѓање на Богородица (рег.бр. 354), Раѓање Христово (рег.бр. 343), Богојавление (рег.бр. 345), Воскресение (рег.бр. 356), Вознесение Христово (рег.бр. 351), Успение на Богородица (рег.бр. 342), Преображение (рег.бр. 352), Издигнување на чесниот крст (рег.бр. 344) и Света Троица (рег.бр. 340), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 22-23. Ј. Тричковска смета дека на зографот Никола, односно на неговата работилница во манастирот, може да се припишат уште најмалку четири икони. Првите три се придружните икони што го формираат Големиот крст - Распетието е со рег.бр. 15209, Богородица - рег.бр.15211 и св. Јован Богослов - рег.бр.15210, а последната е редок пример на вклучување локален светител, патронот на манастирот - св. Јоаким Осоговски, меѓу фигурите на светители од екуменско значење - во горниот ред се претставите на св. Никола, архистратиг Михаил и св. Јоаким Осоговски, а во долниот ред - св. Ѓорѓи Победоносец, св. Илија и св. Параскева (рег.бр. 15213), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 116. Потписот на зографот, испишан на грчки јазик, го наоѓаме на празничните икони Раѓање Христово (χειρ Νικολάγ ηγυ Μ. Ζωγράφυ) и Преображение (χειρ Νικολάγ Ζωγράφυ), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24.

⁹ Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 113; А. Николовски, *Никола Михаилов*, 23

графот Димитар, кој се замонашил во Бигорскиот манастир со монашкото име Даниил.¹⁰

Понатаму, Никола во 1854 г. ќе наслика 19 икони за иконостасот на црквата *Св. Димитрие во Крива Паланка*, каде што го одбележува своето учество со натписот χειρ Νικολάγ ηγυ Μιχαήλ Ζωγράφυ :1854.¹¹ а околу 1854 г. Никола со својата тајфа работи на фрескоживописување на горните партии на црквата *Св. Никола во Куманово*.¹² Воедно, во оваа Кумановска црква се откри-

¹⁰ Грчкиот зографски натпис според: Ц. Грозданов, на с.251: „Ιστορίθη υπάρχουσα άγια εικόν του Κυρίου ήμων Ιησοϋ Χριστου δια χειρό(ς) Νικολάου υίου Μιχαήλ Ζω(γ)ράφου | εκ Κρουσόβου και άφιέρωθη εις τὸ ιερὸν μοναστήριον του Τιμί ου Προδρόμου Σλέπτζη, υπέρ ύ(ε)ιας και άφέσε(ε)ως αϋτου και, εις μνημόσυνον των γονέων και άδελφών αϋτου. Τῷ ΑΩΝΑ, СЕΠΤΕΜΒΡΙΩС εν Κρουσόβω“. в.: Ц. Грозданов, *За градителските и зографските потфати во манастирската црква Св. Јован Претеча (Продром) во Слепче, во втората половина на XIX век*, Прилози, Одделение за општествени науки, XXXI 2, (Скопје 2000); Ц. Грозданов, *Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија* (студии и прилози), (Скопје 2004), 251-252.

¹¹ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24; Ј. Тричковска, коментирајќи го текстот на А. Николовски напоменува дека датираната икона на Св. Троица, Богородица, св. Јован Претеча и два ангела е всушност Исус Христос Велики архијереј во комбинација со Деизис. Ј. Тричковска, од 19 икони, бележи 18 регистрирани икони кои може да му се препишат на овој зограф, односно на неговата работилница, и тоа: Св. Ефимиј Велики (рег.бр. 15286), Св. Алексеј човек Божји (рег.бр. 15287), Св. Екатерина и св. Евдокија (рег.бр. 15288), Свети Петозарни маченици (рег.бр. 15289), Св. Кузман и Дамјан (рег.бр. 15291), Св. Трифун (рег.бр. 15292), Св. Сава Освештен (рег.бр. 15294), Исус Христос Велики архијереј со Деизис (рег.бр. 15297), Св. Кирик и Јулита (рег.бр. 15305), Света Троица (рег.бр.15318), Собор на Архангели (рег.бр. 15353), Три јерарси (со ист р.број како претходната икона), Св. Атанасиј (рег.бр. 15355), Св. Димитриј (рег.бр. 15256), Св. Јован Претеча (рег.бр. 15359), Св. Јоаким Осоговски (рег.бр.15360), Св. Никола (рег.бр. 15361) и Св. Ѓорѓи (рег.бр. 15362). На самиот зограф Ј. Тричковска ги припишува придружните икони на Големиот Крст-Распение (Распетието од Големиот крст (рег.бр. 15370), Богородица (рег.бр. 15372) и св. Јован Богослов (рег.бр. 15371) и сликаните партии на една резбана дарохранилница (рег.бр. 15373), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 116.

¹² Ј. Тричковска, ѕидното сликарство во црквата Св. Никола, атрибуирајќи го како дело на неговата тајфа, почнувајќи од горните партии и четирите слепи куполи на централниот кораб и олтарот, додека нишата на протезисот, смета дека би можело да биде изведено неколку години по завршувањето на градењето на храмот,

Сл. 1 Поглед кон северозападната фасада, црква Свети Димитрија во селото Зрновци, Кочанско

ени и две икони, едната со претставите на двата празника - Цветници и Лазарево воскресение, а другата со претставата Христос оди на волно страдање, дело на Никола.¹³ Свој потпис во 1858 г. Никола оставил на три икони од 79-та, кои ги изработил за трикатниот иконостас во црквата *Св. Илија во с. Блатец, Винуца*.¹⁴ Според „стилската

односно по 1854 г. в.: Ј. Тричковска, *Творечкиот пат на зографското семејство на Михаил од Самарина во Македонија*, Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум Власите на Балканот (7-8 ноември 2003), Скопје 2005, 234; Истата, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 117.

¹³ А. Николовски ја има забележано првата икона, именувајќи ја само како Влегување во Ерусалим (сп. А. Николовски, *цит. дело*, 28), додека двете икони, каталожски обработени, се публикувани од: В. Поповска Коробар и Ј. Зисовска, *Икони од Кумановско во црквата Св. Никола во Куманово*, Куманово 2000, кат. бр. 10 и 11.

¹⁴ Две икони потпишани од авторот ги публикува А. Николовски, едната потпишана на грчки јазик - Исус Христос Велики архијереј на владичкиот трон (рег. бр. 14147) (*χειρ Николаx γιx Михаилу ζωγραφx εκ Κρησοβу, 1858, Γυνια 30*) додека другата е на црковнословенски - Неракотворен образ (ск 14129) (*ПШМАЛЪ РҮКН НІКОЛѦ МІХАИЛОВНЧѦ*), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24;

Ј. Тричковска бележи педесетина икони како дела на тајфата на Никола изработени за храмот во с. Блатец: *престолните икони*: Исус Христос Вседржител (рег.бр. 14076), Богородица Милостива (рег.бр. 14074), св. Јован Претеча (рег.бр.14079), Св. Никола (рег.бр.

14080), Св. Ѓорѓи (рег.бр. 14075), Св. Димитриј (рег. бр. 14078), Вознесение на св. Илија (рег.бр. 14073), Архангел Михаил - врата (рег.бр. 14081) Исус Христос Добар Пастир (рег.бр.14082) и Царски двери (рег. бр. 14071); *иконите од композицијата Чин и на други светители*: Исус Христос (рег.бр. 14132), Богородица Милостива (рег.бр. 14133), две икони на архистратиг Михаил (рег.бр.14123 и р.б. 14142), Архангел Гаврил (рег.бр. 14115), Христовата риза (рег.бр. 14129), Св. ев. ап. Марко (рег.бр. 14131), Св. ап. Филип (рег.бр. 14124); Св. ев. ап. Лука (рег.бр. 14104), Св. ап. Андреа (рег.бр. 14105), Св. ап. Петар (рег.бр. 14110), Св. ап. Павле (рег.бр. 14088), Св. ап. Симон (рег.бр. 14116), Св. ап. Јаков (рег.бр. 14091), Св. ап. Вартоломеј (рег. бр. 14098), Св. Харалампіј (рег.бр. 14097), Св. Јован Златоуст (рег.бр. 14096), Св. Василиј Велики (рег.бр. 14119), Св. Стефан (рег.бр. 14128), Св. Антониј Велики (рег.бр. 14120), Св. Спиридон (14107), Св. Пантелејмон (рег.бр. 14118), Св. Симеон Столпник (рег.бр. 14086) и Св. Илија (рег.бр. 14144); *празничните икони*: Зачатие на св. Богородица (рег.бр. 14106), Раѓање на Богородица (рег.бр. 14108), Воведение во храм (рег.бр. 14090), Благовештение (рег.бр. 14101), Раѓање на Исус Христос (рег.бр. 14093), Сретение (рег.бр. 14087), Обрезање (рег.бр. 14099), Богојавление (рег.бр. 14127), Цветници (рег.бр. 14117), Тајна вечера (рег.бр. 14134), Воскресение Христово (рег.бр. 14126), Успение на Богородица (рег.бр. 14125), Вознесение Христово (рег.бр. 14111), Преображение (рег.бр. 14092), Издигнување на чесниот крст (рег.бр. 14109); *други икони*: Вознесение на св. Илија (рег.бр. 14130) Св. Четириесет мачени-

Сл. 2 Поглед кон иконостасот на источата страна во наосот, црква Свети Димитрија во селото Зрноџи, Кочанско

сродност и современост“ со иконите од с. Блатец, А. Николовски и иконите од црквата *Св. Никола во с. Тркање*, Кочанско, ги определува во истиот период.¹⁵

Од 1860 година потекнуваат негови работи во црквите: *Св. Ѓорѓи во с. Горни Липовик*, Радовиш-

ци (рег.бр. 14102) и Света Троица (рег.бр. 14094), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 118-119.

¹⁵ А. Николовски посочува на празничните икони со сцени од животот на Богородица и Исус Христос, ап. Петар и Павле, св. Димитрие и св. Ѓорѓи на коњ, архангел Михаил и 40-те маченици со наслови испишани на грчки јазик, в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24. Ј. Тричковска бележи 16 икони поединечно и тоа: единаесет икони на кои е направен избор од сцени од животот на Богородица и Великите празници, со испишани сигнатури на грчки јазик, Раѓање на Богородица (рег.бр. 939), Воведение во храм (рег.бр. 943), Благовештение (рег.бр. 932), Раѓање Христово (рег.бр. 938), Крштевање (рег.бр. 936), Цветници (рег.бр. 935), Воскресение (рег.бр. 934), Преображение (рег.бр. 937), Вознесение (рег.бр. 941), Успение на Богородица (рег.бр. 933) и Симнување на св. Дух (рег.бр. 942), потоа три икони се со поединечни светителски фигури, архистратиг Михаил (рег.бр. 947), Св. Ѓорѓи (рег.бр. 946), св. Димитриј (рег.бр. 945), а последните две се групни претстави Св. Четириесет маченици (рег.бр. 944) и Св. Петар и Павле (рег.бр. 940) Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 119.

ко;¹⁶ *Св. Константин и Елена во с. Моноспитово во, Струмичко*;¹⁷ *Св. Ѓорѓи во Ново Село, Струмичко*¹⁸ и *Св. Атанасие во с. Габрово, Гевгелис-*

¹⁶ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 25; Ј. Тричковска укажува дека се работи за две престолни икони - Исус Христос (рег.бр. 12778), Богородица со Христос (рег.бр. 12777) и Воскресение Христово (рег.бр. 12782) со св. Ѓорѓи на коњ и св. Недела. На престолните икони зографот го оставил својот потпис, а на една од нив и годината. Така, на иконата на Исус Христос стои - **χειρ Νικολαυ ηγ Μιχαηλ Ζογραφυ εκ Κρυσιβυ 1860 απριλιον 15**, додека на зачуваниот дел од натписот на иконата на Богородица со Христос се чита - **ΧΕΙΡ ΤΑΠΕΙΝΥ Νικολαυ ηγ Μιχα....** Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 120.

¹⁷ **А. Николовски посочува повеќе икони** - Благовештение (рег.бр. 12696), Успение на Богородица (рег.бр. 12706) и Симнување на св. Дух (рег.бр. 12685) и единствената потпишана икона Раѓање Христово (рег.бр. 12682) (διὰ χειρός Νικολαυ . Μ . Ζωγράφυ εκ Κρυσιβυ. 1860), в.: А. Николовски, *Сликарството на XIX век во струмичкиот крај*, Зборник на трудови, Завод за заштита на спомениците на културата, природни реткости и музеј - Струмица, Струмица, 1989, 155; На иконата Симнување на св. Дух е наведена само годината (1860), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 120.

¹⁸ Според А. Николовски, Никола во 1849 г. учествува во сликањето на иконостасот во црквата Св. Ѓорѓи во Ново Село, Струмичко. Нему му ги атрибуира престолните икони: Исус Христос, Богородица со Христос,

Сл. 3 Богородица со Христос, престолна икона од иконостасот, црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

Сл. 4 Исус Христос, престолна икона од иконостасот, црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

ко.¹⁹ Во 1862 г. Никола го слика големиот крст на

Јован Крстител, Раѓањето на Богородица (сигн. д.д.: χειρ Νικολαου υιου Μιχαηλ ζωραφου εκ Κρυσίου 1849 Νοεμ: 10), Св. Ѓорѓи Победоносец, пророк Илија, Атанасие Александриски и Св. Никола, како и празничните икони: Благовести со светците Ѓорѓи и Димитрие на коњи, насликани во посебни полиња од долната половина на иконата, арх. Михаил и пр. Илија. Празничните икони не се датирани. Тие потекнуваат од подоцнежен период (1860). (А. Николовски, *Сликаството на XIX век во струмичкиот крај*, 155).

¹⁹ А. Николовски, престолните икони на зографот Никола од Габрово - Исус Христос (рег.бр. 11434), Богородица со Христос (рег.бр. 11435), Св. Јован Претеча (рег.бр. 11437) и Св. Атанасие (рег.бр. 11436) ги датира од почетокот на седумдесеттите години на векот, и воедно ги смета за едни од неговите подобри остварувања, како оние од периодот на 1842 и 1849 г., в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 25. Што се однесува до мислењата на некои истражувачи дека Никола е и автор на ѕидното сликарство во овој храм (Истражувачите погрешно го поврзале зографскиот натпис на ико-

ностасната икона со изведбата на ѕидното сликарство, сп. Воислав С. Радовановиќ, *Света Злата Мегленска, Јужнобалкански култ девојке народне мученице*, во: *Споменици православног храма Св. Богородица у Скопљу, 1835-1935*, Скопље 1935, 331-332, сл. 333; А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, Софија 1965, 282; Ц. Грозданов, *Мачениците од XV до XIX век во живописот на Македонија*, во: *Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија*, 298-299.), забуната Ј. Тричковска ја разрешува укажувајќи дека ѕидното сликарство на овој храм не може да се атрибуира на зографската тајфа на Никола бидејќи според ктиторскиот натпис тоа е изведено во 1872 г. од крушевски зографи, истите оние кои во 1889 г. во рамките на програмата на католикот на манастирот Св. Јован Продром, близу Слечче (Демирхисарско), ќе ги внесат повторно ликовите на локалните светители Злата Мегленска и Ѓорѓи Јанински (Иконографските и стилско-ликовните карактеристики на претставите од с. Раштак и од Слеччанскиот манастир несомнено укажуваат на работа на иста зографска тајфа. Во натписот на западниот ѕид на слеччанскиот храм стои

Сл. 5 Св. Јован Претеча, престолна икона од иконостасот, црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

Сл. 6 Св. Никола, престолна икона од иконостасот, црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

иконостасот во *Соборниот храм во Врање*.²⁰ Во 1866 г. Никола за црквата *Вознесение Христово во с. Раштак*, Скопско, изработува три икони и

дека видното сликарство е дело на тајфата на браќата Костадин и Вангел од Крушево, сп. Ј. Тричковска, *Живописот во црквата Св. Горѓи Победоносец во с. Рајчица, Дебарско* (одбранет магистерски труд на Филозофскиот факултет на Универзитетот Свети Кирил и Методиј - Скопје, 2000), 84-86). Слична забуна (подоцна коригирана) е направена и со живописот од цр. Св. Јован Претеча во манастирот Слепче, кој се припишуваше на зографот Никола (погрешното атрибуирање од страна на Воислав С. Радовановиќ, *Света Злата Мегленска*, 332) и Ц. Грозданов, (Мачениците, *cit. delo*, 298), подоцна го исправа Ц. Грозданов, сп. Ц. Грозданов, *За портретите на св. Георгија Јанински во уметноста на Македонија*, во: *Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија*, 165-166, заб. 24.)

²⁰ С. Самарџиќ, *Истражувања и конзерваторско-реставраторски радови на иконама Саборног храма Свете Троице у Врању*, Гласник Друштва конзерватора Србије 25, (Београд 2001) 145, сл. 45.

ги слика царските двери²¹, а веќе следната 1867 г. ја насликал иконата Преображение Христово (рег. бр. 17146) за манастирската црква *Св. Спас во с. Зрзе*, Прилепско, што е едно од неговите подобри зрели остварувања.²² Во 1868 година заедно со зографите Анастас (Атанас) и Стојан Станков-Рензо, негови сограѓани, Никола Михаилов учествува во сликањето на иконостасот во крушевската црква *Успение на св. Богородица* (Мијачко маало).²³

²¹ Никола во Раштак ги изработил само иконите од првиот ред - Архангел Михаил ја вади душата на богатиот (рег.бр. 19779) (д.л.: СМНРЕН И НИКОЛАЕ МИХАИЛОВИЧ ЗЪГРЪФЪ ОТ КРУШОВО 1866 МАРТ 10), Св. Никола (рег.бр. 19805), воедно почнал да ја слика деисисната композиција Св. ап. Тома (рег.бр. 19798) а ги насликал Царските двери и пет сцени од животот на Адам и Ева, в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 25.

²² А. Николовски, *Уметноста на XIX век во Македонија*, 21-22, сл. на стр. 32; А. Николовски, *Никола Михаилов*, 25.

²³ А. Николовски, ги атрибуира престолните икони Исус Христос (рег.бр. 20824); Богородица со Исус

Никола во 1869 г. во заедничка работа со неколку зографи учествува и во изработката на икони за иконостасот во црквата *Св. Илија во с. Алдинци*, Крушевско²⁴, а во следната 1870 ги изработува престолните икони за црквата *Св. Петка во с. Козица*, близу до Кичево.²⁵

Во периодот меѓу 1870 и 1871 г., од 65-те регистрирани икони во црковната ризница на црквата

Христос, 1868 г. (рег.бр. 20826); Св. Јован Претеча, 1868 (рег.бр. 20823); Св. Никола (рег.бр. 20830), како и големата икона св. Спиридон (рег.бр. 20835) на зографот Никола, поставена надвор од иконостасот. Од празничните икони Преображение Христово, св. Троица, евангелистите, апостолите Андреја и Тома, целивачките икони св. Катерина, Исус Христос и Јован Претеча, поединечната икона св. Димитрие на коњ и св. Мандилион поставен над царските двери, што го смета за едно од неговите најдобри ликовни остварувања. (А. Николовски, *Никола Михаилов*, 25-26). Ј. Тричковска списокот на икони кои треба да му се припишат на ателјето на зографот Никола го надополнува со уште две икони - Св. Димитриј на коњ (рег.бр. 20833) и Архангел Михаил ја вади душата на богатиот (рег.бр. 20829). Ј. Тричковска потпишот на зографот, испишан на грчки јазик, го бележи на иконостасните икони од втората и третата зона, со претстави на св. ап. Марко (рег.бр. 20788) (Χείρ Νικόλαυ. Μ ζωυ. έκ Κρούσου. 1868) и св. Јован Богослов (рег.бр. 20787) (Χείρ Νικόλαυ. Μ ζωυ. 1868.), Христовата риза (рег.бр. 20839) (Χείρ Νικόλαυ Μ ζωγράφυ έκ Κρούσου. ...13 Ιυλίυ. 1868.) и Преображение (рег.бр. 20790) (Χείρ Νικόλαυ Μ ζωγράφυ...1868.), а работата на тајфата на Никола ја потврдува уште на три икони од горните партии на крушевскиот иконостас - Св. ев. Матеј (рег.бр. 20781), Св. Катерина (рег.бр. 20809) и Христос оди на волно страдание (рег.бр. 20742), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 122.

²⁴ А. Николовски од црквата во Алдинци ја издвојува потпишаната икона од зографот Никола - Троица јерарси (рег.бр. 17093) χείρ Νικόλαυ Μ Ζωγράφυ έκ Κρούσου; 1869 ιυνιυ 21 (А. Николовски, *Никола Михаилов*, 26.), додека Ј. Тричковска смета дека на овој зограф може да му се припише и иконата на Св. Константин и Елена (рег. бр. 17088), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 122.

²⁵ Зографот Никола во црквата во Козица е дефиниран на дел од престолните икони и на шест икони од деисисната композиција - Исус Христос (рег.бр. 22602)) ϩΣЪ СМΙΡΕΝЪ ΝΙΚΟΛΑΕ ΜΙΧ/ΖΩΓΡΑΦЪ ΟΤЪ ΚΡΥΣΗΟΒΟ ΙΥΝΙΑ 12 1870 ΛΕΤΟ; Св. Јован Претеча (!), Св. Никола (рег.бр. 22604); икони од Деисисната композиција: Богородица (рег.бр. 22612), Св. ап. ев. Лука (рег.бр. 22610), Св. ап. Симон (рег.бр. 22605), Св. ап. Вартоломеј (рег.бр. 22608), Св. ап. Тома (рег.бр. 22607) и Св. ап. Филип (рег.бр. 22611), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 26-27, Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 122.

Сл. 7. Св. Димитриј, престолна икона од иконостасот, црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

Св. Преображение во Прилеп, 22 икони се дело на зографот Никола Михаилов. Тој ги изработил најзначајните (22) икони за иконостасот во црквата *Св. Преображение* во Прилеп²⁶, а негови ико-

²⁶ За трите престолни икони (Исус Христос, Богородица со Христос и Архангел Михаил), со наведување на зографскиот натпис на првите две, прв соопштува А. Василиев (сп. А. Василиев, *цит.дело*, 282). Подетална анализа на неколку престолни икони дава А. Николовски (сп. А. Николовски, *Никола Михаилов*, 26-27). Според документацијата во РЗСК/НИКЦ-Скопје, А. Николовски ги има регистрирано следните икони: *престолни икони* - Исус Христос Велики архијереј (рег.бр. 16415) Δια χειρος ταπεινυ Νικόλαυ Μ. Ζωγράφυ εκ Κρούσοβυ τυ εκ ΣαμαριΝис τη 21 δεκεμβριυ 1870, Богородица Царица со Христос (рег.бр. 16416), Св. Јован Претеча (рег.бр. 16420) (δια χειρος ταπεινυ Νικόλα. Μ./ 1871 г.), Св. Никола (рег.бр. 16414); Преображение (рег. бр. 16421)), τυ 27 ταυρραριυ 1871, уште една претстава на Преображение (рег.бр. 16423), 1871 ιυλιυ 28), Троицата ерарси (рег.бр. 16417), Св. Антиниј, Ефтимиј и Наум (рег.бр. 16418), (1871 ката феβρραριον); Св. Спиридон (рег.бр. 16392) и Архангел Михаил (рег.бр. 16424) (1872

Сл. 8. Апостол Андреа,
црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

Сл. 9. Св. евангелист Марко,
црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

δια χειρὸς ταπεινῆ Νικόλαῦ. М. Ζωγραφεῖς ἐκ Κρδσεβ8); претстави на светители - Св. Кузман, Дамјан, Јулита и Кирик (рег.бр. 16383), Св. Јован Претеча и Теофан (рег.бр. 16428), Св. Константин и Елена (рег.бр. 16411), Св. Ѓорѓи на коњ (рег.бр. 16395), Архангел Михаил (рег. бр. 16412), св. Никола (рег.бр. 16396) и св. Анастасиос (рег.бр. 16426); празнични икони - Раѓање Христово (рег.бр. 16410), Крштевање (рег.бр.16408), Цветници (рег.бр. 16404), Воскресение Христово (рег.бр. 16402) (δια χειρὸς Νικόλαῦ. М. Ζωγραφεῖς ἐκ Κρδσεβ8 1871 г.), и иконата Исус Христос оди на волно страдање (рег. бр. 16380). На престолната икона Исус Христос, Никола покрај Крушево го нотирал и с. Самарина како податок за потеклото на неговата фамилија. Икони со посебни иконографски специфики се композициите во кои се вметнува Св. Наум покрај големите пустиножители, Св. Антониј и св. Ефимиј (С. Алексоска, *Ликот на свети Наум Охридски чудотворец врз една икона од црквата „Свето Преображение“ во Прилеп*, Пелагонитиса 5/6, Битола 1998, 95-101), и една ретка сцена со западна провиниенција Исус Христос оди на волно страдање каде Никола за првпат, наместо златна заднина слика пејзаж. (А. Николовски, *Никола Михаилов*, 26-27). Од иконите во овој храм во кои многу повеќе може да се препознае учеството на неговите сорботници, Ј. Тричковска издвојува уште четири, од кои, според тематиката и димензиите, две од иконите - Богородица со Исус Христос (рег.бр. 16368) и Исус Христос (рег.бр. 16369), се дел од иконостасната деизисна композиција, а последните - од празничниот ред - Преображение (рег.бр. 16366) и Тајна вечера (рег.

ни (6) се пронајдени и во соседната црква *Благовештение*, иако се смета дека тие се донесени од некоја друга црква.²⁷

Следната деценија е со скроман ангажман на Никола и проследена во соработка со други зографи, како што е случајот во 1876 г. кога работи со зографот Анастас на живописот и иконостасот во црквата *Раѓање на Богородица во с. Бучин*, близу до Крушево.²⁸ Од истата година потекнува уште

бр. 16407), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 125.

²⁷ Ј. Тричковска атрибуира шест икони на Никола, кои, според евиденцијата од РЗСК/НКЦ-Скопје, се смета дека припаѓале на цр. *Св. Благовештение во Прилеп*, а денес се експонирани во Галеријата на икони која е сместена во непосредна близина на храмот: Св. Никола (рег.бр. 16190), Св. Јован Претеча (рег.бр. 16187), Христовиот лик на риза (рег.бр. 16276), Тројца јерарси (рег.бр. 16290), Св. Антониј, Ефимиј и Наум (рег.бр. 16223) и иконата со две композициони целини - Св. Константин и Елена, Никола, Харалампииј и Атанасиј (рег.бр. 16235), в.; Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 123; За иконата св. Константин и Елена (рег. бр. 16235) (сл. 11) сепак мислиме дека припаѓаат на делото на неговиот татко *Михаил* (Николовски Д., *Икони од ризницата на црквата Св. Благовештение - Прилеп*, Патримониум.мк 10, Скопје 2012, 340)

²⁸ Раѓање на Богородица (рег.бр. 17101), Исус Христос (рег.бр. 17102), Богородица со Исус Христос (рег.

една потпишана престолна икона Исус Христос од црквата *Св. Спас*, во месноста *Трстеник*, близу до Крушево.²⁹

Во следниот период на Никола му се припишуваат две престолни икони на Богородица Царица со Исус Христос (рег.бр. 23267) и Св. Никола (рег.бр. 23268) од црквата *Св. Никола во с. Беличица*, Гостиварско.³⁰ Никола во три наврати, 1881, 1883 и 1885 г., учествува заедно со зографите Станко, Мијак од Крушево и Крсте Николов од с. Лазарополе, во изработка на икони за иконостасот во црквата *Св. Богородица* во Македонски Брод. На иконата Св. Ѓорѓи Победоносец тој го користи називот „молер“, наместо зограф (СМНРЕН НИКОЛАЈ, „М“ МОЛЕР ОТЪ КРУШОВО, 1885) што е карактеристичен назив за зографите од српските средини.³¹ Забележани се седум икони, дел од нив престолни и потпишани од Никола.³²

Никола, во последните децении од XIX век, се повеќе функционира преку нарачки од свое-

Сл. 10. Рождество Христово, црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

бр. 17106) и Св. Јован Претеча (рег.бр. 17109), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 27. Притоа на една од нив (Богородица со Христос и св. Јован Претеча), покрај молитвената формула и името на дарителот, Никола се потпишал - ...την 22 Ιουλῆ 1876. Δια χειρος Νικόλαυ Μ Ζωγράφου εκ Κρούσου (Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 125). Што се однесува до *сидното сликарство*, како самостојни работи на Никола претходно се атрибуирани претставите Раѓање на Богородица (во патронската ниша на западната фасада) и Исус Христос (над јужниот влез), (А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28). Според теренските истражувања на Ј. Тричковска, доминантното учество на Никола во храмот во с. Бучин е во живописувањето на олтарскиот простор, каде што во конхата на протезисот е реализирано мошне невообичаено решение со сместувањето на Тајната вечера покрај Погребението Христово. Во останатиот дел од храмот рамноправно учествувал и неговиот соработник, судејќи според натписот сочувван над влезната врата каде што непосредно до името на Никола е забележано и името на неговиот соработник Константин (Диа χειρος Νικόλαυ Μ Ζωγράφου, Κωνσταντίνυ (α)Τ. Ο'ΜΑΪΤΟΡΟ' ΝΕΔΕΛΚΟσ `εκπσε. ΤΟΝ'ΝΑΟΝ'. 1876. `Μαγ. 9. ε) (Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 126).

²⁹ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 27.

³⁰ Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 128.

³¹ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28.

³² Св. Димитриј на коњ (рег.бр. 20399) (СМНРЕН НИКОЛАЈ, „М“ ЗЪГРЯФЪ ОТЪ КРУШОВО); Св. Јован Претеча (рег.бр. 20400) (1881. МЯЯ. 15); Исус Христос (рег.бр. 20401) (НИКОЛАЕ, „М“ ЗЪГРЯФЪ ОТЪ КРУШОВО. 1881. МЯРТ 6.); Богородица со Христос (рег.бр. 20402); Св. Ѓорѓи на коњ (рег.бр. 20403) (СМНРЕН НИКОЛАЈ, „М“ МОЛЕР

то ателје во Крушево. Поединечни икони на овој начин биле доставувани за црквите како што е случајот со иконата *Св. Троица од Соборниот храм во Врање* од 1881 г.,³³ потоа за кумановската црква *Св. Никола* (иконата Влегувањето во Ерусалим); во кочанската црква *Св. Ѓорѓи* (Вознесението Христово и Троицата јерарси); за црквата *Св. Никола* во Кратово (Св. Никола) и во црквата *Св. Петка* во Скопје од 1882 година иконата Исус Христос.³⁴

Никола во последната деценија на XIX век работи со намален интензитет примајќи поединечни нарачки во своето ателје во Крушево. За крушевските цркви Св. Никола и Св. Јован, Никола изработува повеќе поединечни икони. Во денешната црква *Св. Никола* (1904/5 г.) дел од иконите изработени во периодот од 1872, 1883 и 1884 г. се сочувани по опожарувањето на црквата за време

ОТЪ КРУШОВО, 1885); Св. Никола (рег.бр. 20440) (СМНРЕН НИКОЛА „М“ МОЛЕР ОТЪ КРУШОВО, 1883) и Успение на Богородица (рег.бр. 20405), в.: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 127.

³³ В. Даутовић, „*Ризница цркве Свете Троице у Врању*“, у: *Саборни храм Свете Троице у Врању 1858-2008*, (Врање 2008), 189-190, сл. 20.

³⁴ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28.

Сл. 11. Влегувањето во Ерусалим,
црква Св. Димитрија во с. Зрновци, Кочанско

на Илинденското востание (1903).³⁵ При оформувањето на новиот иконостас за овој храм биле поставени и неколку други икони, работени во различни години, коишто А. Николовски ги препишува на зографот Никола, а дека тие припаѓале

³⁵ Сочувани се престолните икони: Исус Христос на трон (1884), Богородица Царица со Исус Христос Цар (1884), Св. Јован Претеча (1884), Св. Никола (1884) и Света Троица со соборот на апостоли (1884), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28. Ј. Тричковска смета дека и иконата Богородица Царица со Христос Цар од 1884 г. (која не е потпишана) е исто така заедничко дело на Никола со некој вешт зограф/помошник (можеби повторно зографот Вангел). Другите посочени иконостасни икони, како самостојни дела на Никола, изработени во 1844 г., се потпишани од зографот. Така, на иконата Св. Никола стои - $\delta\acute{\iota}\alpha\ \chi\epsilon\iota\rho\acute{\sigma}\ \tau\eta\ \tau\alpha\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu\gamma\ \text{N}\acute{\iota}\kappa\omicron\lambda\alpha\gamma\ .\ \text{M.}\ \text{Z}\omega\rho\acute{\alpha}\phi\gamma\ .\ \acute{\epsilon}\kappa\ \text{K}\rho\upsilon\sigma\omicron\upsilon\gamma\ .\ 1884$. На иконата Исус Христос, под приложничкиот натпис каде што е наведена годината, зографот се потпишал - $\delta\acute{\iota}\alpha\ \chi\epsilon\iota\rho\acute{\sigma}\ \tau\eta\ \tau\alpha\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu\gamma\ \text{N}\acute{\iota}\kappa\omicron\lambda\acute{\alpha}\omicron\upsilon\ .\ \text{M.}\ \text{Z}\omega\rho\acute{\alpha}\phi\gamma\ \acute{\epsilon}\kappa\ \text{K}\rho\upsilon\sigma\omicron\upsilon\gamma\ .$ На иконата Света Троица со апостолите Петар и Павле на долната рамка на оваа икона зографот се потпишал - $\Delta\acute{\iota}\alpha\ \chi\epsilon\iota\rho\acute{\sigma}\ \tau\eta\ \tau\alpha\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu\gamma\ ,\ \text{N}\acute{\iota}\kappa\omicron\lambda\acute{\alpha}\gamma\ .\ \text{M.}\ \text{Z}\omega\rho\acute{\alpha}\phi\gamma\ .\ \text{M}\acute{\alpha}\tau\upsilon\ ,\ 25.\ 1884$. Дело на Никола е и иконата на Исус Христос Велики архијереј, поставена на владичкиот трон, иако зографот не го оставил својот потпис. Уште едно претходно атрибуирано дело на Никола, малата икона Св. Спиридон, денес се уште се наоѓа во цр. Св. Никола (рег. бр. 17379).

на постарата црква на Св. Никола.³⁶ Најпосле во црквата *Св. Јован во Крушево* е сочувано неговото последно познато потпишано дело - Слегувањето на св. Дух (1894).³⁷

Во Беровското село *Митрашинци* (според натписот живописани во 1894 г.) сочувани се неколку икони од Никола Михаилов (*Јован Крстител*, рег. бр. 13545; *св. Атанасие*, рег.бр. 13548; Вознесение на св. Илија, рег.бр. 13552 и *св. Никола*, рег. бр.13551).³⁸

Меѓу последните потпишани икони на Никола треба да се спомене и иконата на Св. Димитриј на коњ од 1890 г., денес експонат во *Галеријата на икони во Музејот на Македонија*, а за која не се знае од каде потекнува.³⁹

Последните истражувања на опусот на Никола Михаилов донесоа податоци за уште неколку непознати дела од овој автор. Имено, со новите наоди, неговиот опус се проширува уште во две цркви лоцирани во непосредна близина на Манастирот Прохор Пчињски, денес од обете страни на границата со Р. Македонија и Р. Србија. Во непосредна близина на граница на двете соседни земји, за потребите на црквата *Св. Ѓорѓи* во Жегљане, општина Старо Нагоричане, Кумановско, околу 1874 година Никола Михаилов изработил четири престолните икони за иконостасот, додека останатите икони се дело на Вено Костов од 1877 година. Дополнително, Никола Михаилов бил ангажиран да ги наслика иконите за дворедниот иконостас

³⁶ Тоа се иконите: Исус Христос Велики архијереј, Благовештение, Раѓање Христово, Светите апостоли Петар и Павле (1872 г.), Св. Спиридон, Атанасиј и Ефтимиј, Живоносен источник (1893 г.) и Архангел Михаил (врата за влез во протезисот), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28.

³⁷ А. Николовски ги бележи иконите: Богородица Елеуса (1880 г.); Св. Ѓорѓи (1880 г.), Исус Христос (1884 г.), Раѓање на Богородица и Симнување на светиот Дух (1894 г.) ($\Delta\acute{\iota}\alpha\ \chi\epsilon\iota\rho\acute{\sigma}\ \tau\eta\ \tau\alpha\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu\gamma\ \text{N}\acute{\iota}\kappa\omicron\lambda\acute{\alpha}\gamma\ .\ \text{M.}\ \text{Z}\omega\rho\acute{\alpha}\phi\gamma\ \acute{\epsilon}\kappa\ \text{K}\rho\upsilon\sigma\omicron\upsilon\gamma\ 1894$) неговото последно потпишано дело со наслов на влашка азбука (*Santa cini Decime*), в.: А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28.; додека Ј. Тричковска набројува шест икони: Влегување во Ерусалим, Симнување на светиот Дух, Раѓање на св. Јован Претеча, Богородица со Христос со св. Атанасиј и св. Никола, Богородица со Христос со св. Јован Претеча и Св. Ѓорѓи на коњ (Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 130.).

³⁸ А. Николовски, *Евиденција на спомениците на културата во Берово, Делчево и Виноца*, Културно Наследство XXI (1983-1984), (Скопје, 1987), 179.

³⁹ В. Поповска-Коробар, *Иконите од Музејот на Македонија*, Скопје 2004, 335, сл. 205.

Сл. 12. Архангел Михаил,
црква Св. Атанасиј во с. Оризари, Кочанско

Сл. 13. Евангелист Лука,
црква Св. Атанасиј во с. Оризари, Кочанско

во соседната црква *Преображение Христово* во Козји Дол,⁴⁰ општина Трговиште, која денес е во склоп на Врањанската епархија, најверојатно по неговиот ангажман во црквата Св. Ѓорѓи во Жегљане, во 1874 г.⁴¹

По откритието на ѕидното сликарство на Никола Михаилов во кумановската црква *Свети Нико-*

⁴⁰ Четирите престолни икони: Св. Ѓорѓи Победоносец (рег.бг. 14954) (сл. 3), Богородица со Христос (рег.бг. 14952) (сл. 4), Исус Христос (рег.бг. 14953) (сл. 5) и св. Јован Претеча (рег.бг. 14955), в.: Д. Николовски, *Прилог кон делото на зографот Никола Михаилов*, Зборник радова Ниш и Византија XI (Ниш 2013), 360-361;

⁴¹ Иконите од иконостасот во црквата *Преображение Христово* во Козји Дол е комплетно дело на зографот Никола Михаилов, а во подоцнежните години непознат зограф пресликал две икони од деисисот со апостолите и тоа централната икона на Исус Христос и Св. евангелистот Матеј. Првиот ред икони, во правец од север кон југ, содржи четири престолните икони - Преображение Христово, Богородица со Христос, Исус Христос и Св. Јован Претеча. Престолните икони се раздвоени во два пара, со централно позиционирани Царски двери. Во премините кон проскомидијата и цакониконот, Архангел Михаил е насликан на северните и архангел Гаврил на јужните врати. Во вториот деисисен ред, од север кон југ, насликани се светите апостоли Тома, евангелистот Лука, Андреа, Вартоломеј, евангелист Јован, Петар, Богородица Милостива, Исус Христос, Јован Претеча, евангелист Марко, Павле, Симеон, Филип, Јаков брат Божји и Евангелист Матеј. Над иконостасот е поставен Голем крст со на-

ла и Раѓање на Богородица во с. Бучин, близу до Крушево, следува уште еден новооткриен опус, на фасаданиот живопис во тремот на црквата Св. Јован Претеча во Кратово, потврден со потпис и датум на зографот (ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ. ΥΙΟΥ. Μ.Ζ. 1862. (Од раката на Никола Зограф, син на М(ихаил) З(ограф) 1862).⁴²

Како што можеме да видиме, творечкиот опус на Никола Михаилов со овој список не е исцрпен. Во долгиот список на авторски дела на Никола во оваа пригода ќе му ги припишеме иконите од иконостасот во црквата Св. Димитрија во с. Зрновци и уште неколку други поединечни негови дела, сите концентрирани во Кочанско - Виничкиот регион.

Селото Зрновци има црква посветена на Св. Димитрија,⁴³ која е градена врз темели на постар

сликано Распятие Христово со четирите симболи на евангелистите во лачните завршоци на краците. На придружните икони се насликани фигурите на Св. Јован Богослов и Богородица. - *Исто*, 361-362;

⁴² М. М. Машниќ, *Живописот во тремот на црквата Св. Јован Претеча во Кратово*, Патримониум.МК 12, Год. 7 (Скопје 2014), 303-307, сл. 20, црт. 1.

⁴³ Селото Зрновци се наоѓа во јужниот дел од Кочанското Поле, од левата страна на реката Брегалница. Зрновци е сместено во подножјето на планината Плачковица, а одалечено е 8 километри од градот Кочани (М. Панов, *Енциклопедија на селата во Република Македонија* (Скопје 1998), 132.). Во пописните

Сл. 14. Успение Богородичино,
црква Св. Атанасиј во с. Оризари, Кочанско

објект од XII век, за што немаме конкретни податоци,⁴⁴ иако стои претпоставката ако се земе предвид фактот дека османлиските власти вообичаено дозволувале обнова на постари храмови и тоа во рамките на постојните темели. Нови градби со поголем габарит се дозволувале само во исклучителни пригоди, повторно со претходно издејству-

дефтери од 1519 г. селото Зрновиште (подоцна Зрновци) броело 53 христијански семејства и 2 муслимански, а во 1573 г. 50 христијански и 4 муслимански (А. Стојановски, Д. Ѓорѓиев, *Населби и население во Македонија - XV и XVI век* (Скопје 2001) 92.). Селото во 1900 година имало 1880 жители, од кои 700 Македонци, 1000 Турци и 180 Роми (В. Кљнчов, *Македонија, Етнографија и статистика*, Софија 1900 (Второ фототипно изд. Софија 1996), 226.) во 1905 година имало 720 христијани, (D. M. Brancoff, *La Macédoine et sa Population Chrétienne* (Paris, 1905), 132-133.) додека денес брои околу 2200 жители.

⁴⁴ Манастир посветен на Св. Димитрија во Кочани се споменува во повелбата на Јован Оливер (пред 1340/1 г.), в. С. Габелић, *Манастир Лесново*, Београд 1998, 29, со постара литература. Останува отворено прашањето зошто исчезнуваат 20-тина манастири од штипско-кочанскиот регион, кои живееле уште пред средновековието па сè до поствизантискиот период, кога им замира трагата. Дел од нив биле обновени дури во XIX век, в. К. Минчева, *Данни за број на манастирите и тяхната историја, които се намират в околностите на градовете Штип и Кочани* (XV-XVII в.), Патримониум.МК XII, бр. 7 (Скопје 2014), 215-226.

Сл. 15. Тајната вечера,
црква Св. Атанасиј во с. Оризари, Кочанско

ван официјален ферман.⁴⁵ Треба да се напомене соседното село *Мородвис*, кое важело за значаен средновековен црковен центар на источна Македонија. Во археолошкиот локалитет *Црквиште* во Мородвис, кое лежи на стариот римски град Морибиздон, со досегашните истражувања е откриено постоење на четири цркви од кои две најстари се од V-VI век, додека останатите две датираат од XI и XIII век.⁴⁶

Црквата *Свети Димитрија* подигната во 1849 г.⁴⁷ (сл. 1) е трикорабна монументална градба од базиликален тип⁴⁸ вообичаен за првата половина на XIX век во Македонија⁴⁹, што се должело на

⁴⁵ А. Трајановски, *Црковно-училишните општини во Македонија*. Прилог кон историјата на македонските црковно-училишни општини од нивното основање до 70-тите години на XIX век, (Скопје 1989), 96-98.

⁴⁶ Т. Томоски, *Македонија низ вековите*. Морозвиждска епископија (Скопје 1999), 169-173.

⁴⁷ К. Балабанов, Прилог кон проучувањето на застапеноста на култот на словенските просветители Кирил и Методиј во делата на македонските иконописци од XIX век, *Културно Наследство V*, Скопје 1974, 54; И. Атанасова, *Сакрално градителство и сликарство во XIX и првата половина на XX век*, Кочани 2008, 14.

⁴⁸ Н. Мавродинов, *Искусство на българското възраждане* (Софија 1957), 30-36, 138-156.

⁴⁹ А. Пижев, *Црковното строителство в Пловдив (XVIII-XX)*, Солун и Пловдив и тяхното успоредно историческо, културно и општествено развитите (XVIII-XX), *Θεσσαλονικη* 2000, 583-586; J. Хациева - Е. Каса-

Сл. 16. Исус Христос,
црква Св. Никола во с. Тркање, Кочанско

Сл. 17. Богородица со Христос,
црква Св. Никола во с. Тркање, Кочанско

танзиматските реформски слободи⁵⁰, кои вклучувале политички и поголеми верски права што резултирало со обновување или подигање на голем број нови православни сакрални објекти.⁵¹ Црквата е со правоаголна форма покриена со едноставен двосливен покрив. На исток има полукружна

пова, *Архитект Андреја Дамјанов 1813 -1878*, Скопје 2001; Н. Макуљевић, *Андреја Дамјанов: архитекта позноосманског Балкана*, Зборник Магице српске за ликовне уметности 38, Нови Сад 2010, 137-150; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури: средина XIX - XX века*, Београд 1997, 14-24; N. Makuljević, *The „zograph“ model of Orthodox painting in Southeast Europe 1830-1870*, *Balkanica XXXIV*, 2004, 385-405.

⁵⁰ По Одринскиот мир (1829) и по Ѓулханскиот ха-тишериф (1839) турските власти ги либерализирале условите за изградба на нови и поправка на стари цркви и манастири.

⁵¹ В. Поповски, Танзиматските реформи и статусот на македонскиот народ во турската империја во втората половина на XIX и во почетокот на XX век, *Годишен Зборник 1*, Универзитет Гоце Делчев - Штип (Штип 2009), 213-228.

апсида, а на западната страна отворен аркаден трем. Мали правоаголни прозорски окна има по четири на јужната и северната страна, додека на западната и источната има по еден кружен отвор во вид со впишан крст во него. Лачно засведени портали има од северната и западната страна. Над влезот од северната страна има патронска ниша со ликот на *св. Димитрија* и посебно во камен изделкан *ктиторски натпис* во кој се истакнува Хаџи Јанчо, покрај останатите дарители од селото. Тука се напоменува дека храмот е граден во времето на султанот *Абдул Меџит*.⁵²

Натписот во централното поле гласи:

СІА НАГНЦАЕ МІА : ЦЕРКОВЪ ХРАМЪ БОЖІИ СІ ЯГѠ
ВЕЛНКѠМЪЧЕННКА. ДНМІТРІА ХАЦІН АНЧО КТНТОРЪ

⁵² Од натписот дознаваме дека црквата била градена во времето на султанот *Абдул Меџит*. Тој бил триесет и првиот султан на Отоманската империја во периодот од 1839 до 1861 година. Еден од најголемите негови успеси било објавувањето на Танзиматот или реорганизација на османлиското општество. Во ноември 1839 година султанот издал указ познат како Ѓулхан-

Сл. 18. Св. Никола,
црква Св. Никола во с. Тркање, Кочанско

ПРЕСТАОЩЕ, СОСЕМЪ СЕЛСКО КЪТНОРЪ ПРЪЛОЖИНИНЪ СЪТЪН
ДЪМЪТРИЈА ДЪ НМЪ Е НЪ ПОМОЩЪ : АМЪНЪ

на рамката: СЪЛТАНЪ МЕСЪНЪ ВЪКЪТЪНДЪ НЪ :
(1849). ТЪДЪ МЕСЕЦЪ МЪНЪ 8 ѿ ДЕНЪ

Главниот влез е од западната страна, над кој има ниша во која е насликана допојасна *Богородица со Христос* МР В#@Ѧ, фланкирани со светителите во цел раст, св. *Илија* и св. *цар Стефан Дечански*. Над лачно засведената ниша пишува AZ± ESM± DVER± MNOÇ. Св. *Илија* СЪ·Г" PR ILIЕ., насликан десно од Богородица, во левата рака држи отворен свиток со текст на црковнословенски, а во десната долг нож. Лево од нишата е насликан св. *цар Стефан Дечански* СЪ·" CAR STEFAN± DE^ANSKЪ со отворена круна на главата, крст во десната и модел на куполна црква во левата рака. Слика-

ски хатишериф, а во 1856 година следувал и указот познат како Хатихумајун. Годишната запишана во натписот е неразбирлива, отаму можеме да констатираме само дека храмот бил подигнат за време на владеењето на султанот Абдул Медит, најверојатно во петтата деценија на XIX век.

ството во двете ниши е дело на зограф кој сликал на почетокот на XX век.

Во границите на комплексот на црквата е сместена масивната четвороаголна камбанарија на северната страна и црковните помошни простории на јужната страна. Инаку, за храмот Св. Димитрија и придружните објекти, кои во поново време се комплетно реновирани од страна на имателот, не постои техничка или постара фотодокументација преку која би можело да се утврди изворниот опус на градбата.

Во внатрешноста на храмот наосот е поделен на три брода со помош на два реда колони од по четири кружни столбови. Таваницата е рамна, изработена од едноставни долги штици. Кај средишниот брод, кој ги надвишува бочните два, вметната е централна слепа купола со допојасна претстава на *Исус Христос Седржител*. Во западниот дел од црквата има пространа галерија на кат. Олтарниот простор на исток е затскриен со едноставна монументална иконостасна преграда со икони во три реда, која ја надвишува надиконостасен Голем крст. (сл. 2)

Непознатиот мајстор на иконите од трикатниот иконостас⁵³ во црквата Свети Димитриј во селото Зрновци, судејќи според авторскиот ракопис, според наше мислење се дело на зографот Никола,⁵⁴ познат како син на пратомајсторот Михаил Анагност од Самарина, како што впрочем тој со пиетет тоа многупати го истакнувал при сигнирањето на своето авторство.

Иконостасот во црквата во Зрновци со својот обемен број на икони од трикатниот иконостас ни носи дополнителни податоци за творештвото на зографот. Имено, од 64 евидентирани икони во црквата Свети Димитриј, 49 може да се припишат на ателјето на Никола Михаилов. Листата на икони во црквата Свети Димитриј во Зрновци е следна: првиот ред го сочинуваат престолните икони (с - ј): *Св. Димитрија* (ск 11738), 70,5x39,5x2 см.; *Св. Никола* (ск 11740) (сл. 6), 105x79x2,5 см.; *Богородица со Христос* (ск 11741), 106,5x79,5x2,5 см. (сл. 3); *Исус Христос* (ск 11742), 105x79x2,5 см. (сл. 4); *Св. Георгие* (ск 11743), 105x80,5x2,5 см.; *Царски двери* (ск 11744), 136x49x3 см.; *Св. Симеон Столпник* (ск 11750), 105x79x3 см.; *Св.*

⁵³ К. Балабанов, *Прилог кон проучувањето на застапеноста на култот на словенските просветители Кирил и Методиј*, 54.

⁵⁴ На иконите од иконостасот не се забележани авторски или хронолошки сигнатури.

Сл. 19. Благовештение,
црква Св. Никола во с. Тркање, Кочанско

Сл. 20. Преображение,
црква Св. Никола во с. Тркање, Кочанско

Димитрија (ск 11751), 105x79x3 см. (сл. 7); Св. Јован Крстител (ск 11752), 105x79x3 см. (сл. 5);

Вториот, празничен ред го сочинуваат икони-те: Преображение (ск 11691), 52x9,5x2 см.; Воведение Богородичино (ск 11693), 52x39x2,5 см.; Раѓање Христово (ск 11694), 51,5x39x2,5 см. (сл. 10); Обрезање Христово (ск 11695), 51x39,5x2 см.; Кришевање Христово (ск 11696), 51,5x39x2 см.; Сретение (ск 11698), 52x39,5x2 см.; Успение Богородичино (ск 11699), 52,5x39x2 см.; Тајна вечера (ск 11700), 52,5x39x2 см.; Благовештение (ск 11701), 52,5x40,5x2 см.; Влегување во Ерусалим (ск 11702), 52x40x2,5 см. (сл. 11); Распетије Христово (ск 11703), 52,5x39,5x2 см.; Воскресение Христово (ск 11704), 51,5x39,5x2,5 см.; Вознесение Христово (ск 11705), 52,5x43,5x2,5 см.; Слегување на св. Дух (ск 11706), 52,5x39,5x2 см.; Св. Троица (ск 11707), 51x39,5x2 см.; Си Свети (ск 11708), 52,5x39,5x2,5 см.; Усекование на св. Јован Претеча (ск 11709), 52x40,5x2 см.; Рождество Богородичино (ск 11725), 52x39,5x2,5 см.; Св. Стефан (ск 11726), 52x39,5x2 см.;

Третиот ред е проширен Деисис со апостоли: Архангел Михаил (ск 11692), 52x40x2 см.; Св. Симеон (ск 11710), 50,5x39x2 см.; Св. Вартоломеј (ск 11711), 52x39,5x2 см.; Св. Јаков (ск 11712), 52,5x39,5x2 см.; Св. Андреа (ск 11713), 52x39,5x2 см. (сл. 8); Св. Лука (ск 11714), 52x39x2,5 см.; Св. Марко (ск 11715), 52x39,5x2 см. (сл. 9); Св. Петар (ск 11716), 52,5x39,5x2,5 см.; Св. Богородица (ск

11717), 52x39,5x2 см.; Исус Христос (ск 11718), 52x39,5x2 см.; Св. Јован (ск 11697), 52x39,5x1,5 см.; Св. Павле (ск 11719), 52x40x2,5 см.; Св. Филип (ск 11720), 52x40,5x2 см.; Св. Матеј (ск 11721), 51,5x40x2 см.; Архангел Гаврил (ск 11722), 52x39,5x2 см.; Св. Тома (ск 11723), 52x40x1,5 см.; Св. Јован (ск 11724), 51,5x39,5x2 см.;

Од портативните икони кои се разместени по сидовите во црквата на ателјето на Никола Михаилов можат да му се припишат следните дела: Св. Јован Претеча (ск 11732), 26,5x20x2 см.; Богородица со Христос (ск 11737), 22x17,5x1,5 см.; Крст со Распетије (ск 11739), 72x35x2 см.; 33x23,5x2 см. и Св. Симеон (ск 11734), 26x20x2 см.

Од Гаврил Атанасов од Берово⁵⁵ потпишана и датирана во 1922 г. сочувани се Исус Христос од Воскресение (ск 11748), 90x37,5x2,5 см.; Богородица од Крстот (ск 11746), 97,5x24x1,5 см.; Св. Јован Богослов од Крстот (ск 11747), 97,5x24x1,5 см.; додека останатите икони се непотпишани негови дела: Убрус (ск 11745), 39,5x27,5x1,5 см.; Крст со Распетието Христово (ск 11756), 95x81x2 см.; Вознесение на Свети Илија (ск 11753), 105x79x3 см.;

Икони од непознати зографи од XIX век се следните: Три светители (ск 11727), 45x33x1,5 см., XIX век; Константин и Елена (ск 11728),

⁵⁵ А. Василиев, Български възрожденски майстори, (София 1965), 295-297;

Сл. 21. Царски двери, детал, црква Архангел Михаил во с. Спанчево, Кочанско

45x33x1,5 см., XIX век; *Богородица со Христос и други светители* (ск 11729), 41x27x3,5 см., XIX век; *Богородица со Христос* (ск 11731), 35,5x24x1,5 см., XIX век; *Св. Георгија* (ск 11733), 27x18,5x3 см., XIX век; *Пророк Илија* (ск 11735), 25,5x27x1,5 см., XIX век; *Св. Никола* (ск 11736), 26,5x20x2 см., XIX век; *Крштевање Христово* (ск 11749); *Крст со Распятие Христово* (ск 11755), 24x16.5x2 см., XIX век и единствената датирана икона во црквата посветена на *св. Ефрем патријарх серфски* (ск 11754), 105x79x3 см., (1848 напиа 27).

Никола во изработката на иконостасните икони во Зрновци посебно внимание вообичаено посветил во ликовната обработка, пред сè на престолните икони. Покрај присутниот зографски традиционализам во поставеноста на светителите, кај Никола преовладува студената темнозелена гама, која е во основа во обликувањето на карактерните

црти од окерниот инкарнат на ликовите и рацете. На чисто оформените ликови на светителите се издвојуваат ластовичестиот облик на веѓите, бадемасто обликуваните очи со тројно потенцирани подочници, силниот нос со бела оживка и ластовическа горна усна што лежи на мала полукружната долна усна. Осенчувањата ги следат очите, носот и усната. Во спротивност со овој помалку строг и студен тон на ликовите од светелите, кај одеждите Никола си дал повеќе слобода, а нивните меко развиени драперии, во светли цинбер и сина боја, осенчени со златни оживки и порабени со златни ленти опшиени со скапоцени камења, во голема мера даваат еден бароцизиран тон. Оваа декоративна нагласка е посебно изразена во изработката на воената облека кај претставите на светите војници Димитриј и св. Ѓорѓи, а на нивните богато декорирани златни панцири, покрај флоралните елементи, насликани се масивни животински челюсти аплицирани на раме-

Сл. 22. Архангел Михаил,
црква Архангел Михаил во Веница

ната. Деисисниот чин, пак, со поединечни бисти на апостолите, насликани се во еден посмирен тон и традиционална форма, каде главен акцент е даден во изработката на портретите изразени со нагласен графичизам, посебно кај постарите ликови со истакнување на карактерните црти. Кај празничниот ред икони, кој е насликан со поголема слобода и декоративност во деталите, може да се забележи дека е можно во неговото ателје да му помагале и неговите соработници. Дека Никола Михаилов примал нарачки и работел во своето ателје во Крушево може да се забележи и по еден сегмент што се однесува на легендите што биле испишувани кај празничниот ред икони за црквата во Зрновци. Имено, треба да се напомене дека кај престолните икони сигнатурите се испишани на црковнословенски, а кај иконите од вториот празничен ред на иконостасот од црквата Св. Димитрија, легендите најпрво биле испишани на грчки алфавет, а подоцна за потребите на црквата во Зрновци натписите биле покриени со боја и напишани биле нови, овојпат на црковнословенски. Ова може да значи дека иконите првобитно биле подготвувани за друга црква или пак овој чин се

Сл. 23. Богородица со Христос,
црква Архангел Михаил во Веница

случил подоцна под притисок на се поголемото влијание на Бугарската егзархијата во овој регион, наспроти грцизмот присутен кај Цариградската патријаршија.

Во регионот на Кочани и Веница, Никола Михаилов бил во голема мера ангажиран да изработи икони за иконостаси или поединечни икони во шест цркви: црквата *Св. Ѓорѓи во Кочани*, *Св. Атанасиј во с. Оризари*, *Св. Никола во с. Тркање*, *Архангел Михаил во с. Спанчево*, *Свети Димитрија во с. Зрновци* сите во Кочанско, *Архангел Михаил во Веница* и *Св. Илија во с. Блатец*, Виничко.

А. Николовски во кочанската црква *Св. Ѓорѓи* регистрира две издвоени икони (*Вознесението Христово* и *Тројцата јерарси*) како дела на Никола Михаилов.⁵⁶ Во кочанскиот регион во црквата *Св. Атанасиј во с. Оризари* (1848), на трокатниот

⁵⁶ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 28. **Со нивниот регистарски број 14240, 14241 се забележани кај - И. Атанасова, Сакрално градителство и сликарство во XIX и првата половина на XX век**, 11, заб. 12.

Сл. 24. Исус Христос,
црква Архангел Михаил во Веница

иконостас подигнат најверојатно во 1875-76 со обновувањето на црквата,⁵⁷ покрај дела на *Димитар Христов* (престолните икони, околу 1850)⁵⁸ и иконите на северната и јужната врата на иконостасот

⁵⁷ За негови икони Балабанов ги напомува следните: св. Пантелејмон (48x30 см), Три отроци во усвитената печка (52x34 см.), св. Богородица со други светители (55x44 см), св. Ананај (45x33 см), св. Четириесет маченици (45x33 см), св. Атанасиј (45x33 см), Вознесение на св. пророк Илија (217x71 см, врата на иконостасот на која се наоѓа и потписоот на зографот *НЗЪ РУКН НСАЯ МАКАРИОВИЧЪ ЗОГРАФЪ О ОКОРЖНОСТЪ ДЕБОРСКА СЕЛО ГАЛЧНИКЪ* 1875) К. Балабанов, *Културно-историски споменици во Кочани и кочанско*, Кочани - Скопје 1970, 31.

⁵⁸ Престолни икони се следните (ј-с): Три светители, св. Ѓорѓи, арх. Михаил, св. Јован Претеча, исус Христос Вседжител, Богородица Елеуса, св. Атанасиј Александриски, св. Димитар, св. Харалампј и св. Никола (рег. бр. 10165-10170, 10173-10176), в.: В. Поповска-Коробар, *Бележки за незвесни икони от зографите Христо Димитров и Димитър Христов в Македонија*, Проблеми на искуството 1, Софија 2005, 49.

Сл. 25. Св. Јован Претеча,
црква Архангел Михаил во Веница

од *Исаија Макариович* од Галичник од 1875-76 г.⁵⁹ кога црквата е обновена, забележани се царските двери и горните два реда кои се работени од *Никола Михаилов*.⁶⁰ Покрај веќе напоменатите икони,

⁵⁹ К. Балабанов, *Културно-историски споменици во Кочани и кочанско*, 31.

⁶⁰ В. Поповска-Коробар, *Бележки за незвесни икони от зографите Христо Димитров и Димитър Христов*, 49. Во оваа пригода ќе ги нотираме иконите на иконостасот што му припаѓаат на Никола зограф, а кои со текот на времето ја промениле својата основна местоположба: во вториот дизисен ред (с-ј) пророк Илија; св. Андреј; св. Вартоломеј; св. евангелист Лука (сл. 13); св. Јован Богослов; св. евангелист Матеј; св. Петар; Благовештението на Богородица; Богородица; Исус Христос; св. евангелист Марко; св. Тома; св. Павел; св. Симон; св. Филип; св. Јован Претеча; архангел Гаврил; св. архијакон Стефан; св. Јаков; во третиот празничен ред: Обрезанието Христово, Рождеството на св. Јован Претеча; Преображението Христово; Рождество на Пресвета Богородица; Рождество Христово; Сретението; Влегувањето во Ерусалим; архангел Михаил (сл. 12); Педесетница; Вознесение Христово; Сите свети; Крштевањето Христово; Лазарево Воскре-

Сл. 26. Св. Никола,
црква Архангел Михаил во Виноца

Сл. 27. Атанасие Александриски,
црква Архангел Михаил во Виноца

за дело на Никола Мијаилов, го сметаме исто така и *Големиот надиконостасен крст* со сликаното Распятие Христово со антропоморфните претстави на четирите евангелисти во трилисните завршоци на крстот, како и придружните икони со претставите на св. Јован Богослов и Богородица.

Свој потпис во 1858 г. Никола оставил само на иконите што ги изработил за црквата *Св. Илија во с. Блатец*, Виночко. Тоа се иконите *Исус Христос, велики архиепископ, на тронот*, (ск 14147), 59x42,5x2 см., (сигн. д. сред.: *χειρ Νικόλαυ Μιχαίλυ εκ Κρούσου, 1858, Γυναι 30*); *Неракотворниот образ на Господа Исуса Христа*, (ск 14129), 41x34x2 см (сигн. *ΠΙΣΑΛΪ ΓΥΚΑ ΝΙΚΟΛΑΑ ΜΙΧΑΗΛΟΒΗΝΑ*) и *За-*

сение; Усекованието на св. Јован Претеча; Воведението Богородичино; Воскресение Христово; Тајната вечера (сл. 15); Успение на Богородица (сл. 14); Распятието Христово е поставена како целивачка икона.

четие на св. Ана (ск 14106), 42,5x33,5x2,5 см., (РҪКЯ ННКОЛАА ЗЪГРЯФЪ ѿ КРЪСЛОЕО).⁶¹

⁶¹ По нашиот увид во црквата *св. Илија во с. Блатец*, покрај двата претходно објавени (А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24;) утврден е уште еден потпис на зографот Никола на иконата *Зачетие на св. Ана* (ск 14106), 42,5x33,5x2,5 см.; (РҪКЯ ННКОЛАА ЗЪГРЯФЪ ѿ КРЪСЛОЕО) (К. Балабанов, *Културно-историски споменици во Кочани и кочанско*, 32.) а списокот на икони на тајфата на зографот Никола (види заб. 14) се покачува за уште 19 и достигнува импозантна бројка од 79 икони: Распятие Христово - задпрестолен крст (ск 14083), 163x119x2 см.; Св. Јован Богослов од крстот (ск 14084), 52x18x2 см.; Богородица од крстот (ск 14085), 53x14x2,5 см.; Св. Григори Богослов (ск 14095), 43x32x2 см.; Св. Матеј (ск 14100), 43x34x2 см.; Св. Атанасие (ск 14103), 43x32,5x3,5 см.; Св. Апостол Тома (ск 14112), 42x33x2 см.; Усекование на св. Јован Претеча (ск 14113), 41x35x2 см.; Св. Јован Богослов (ск 14121), 42x33x2 см.; Св. Јован Претеча (ск 14122), 42x34x2 см.; Св. Јован Претеча (ск 14135), 28x22x2 см.; Св. Димитрие (ск 14136), 28x22x3 см.; Исус Христос - Добри пастир (ск 14137), 28x22x2 см.; Св. Никола (ск 14138), 28x22x2 см.; Св. Атанасие (ск 14141), 28x22x2

Сл. 28. Св. Георги,
црква Архангел Михаил во Веница

Сл. 29. Св. Димитриј,
црква Архангел Михаил во Веница

Иако иконите во црквата *Св. Никола во с. Тркање*, Кочанско, останале непотпишани. А. Николовски смета дека иконите од Тркање, според стилската сродност, се сместуваат во истиот период со оние од Блатец.⁶² Во црквата *Св. Никола во с. Тркање*, Никола ги насликал празничните икони со сцени од животот на *Богородица* и *Исус Христос*, ап. *Петар* и *Павле*, св. *Димитрие* и св. *Ѓорѓи на коњ*, *архангел Михаил* и *40-те маченици*. Интересно е што сигнатурите кај иконите во Тркања се испишани на грчки јазик.⁶³ Сметаме

см.; Св. Ѓорѓи (ск 14143), 28x22x2 см.; Св. Богородица (ск 14145), 28x22x2 см.; Исус Христос (ск 14146), 28x22x2 см.; Распетието од Големиот надиконостасен крст и придружните икони на Богородица и св. Јован Богослов.

⁶² А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24.

⁶³ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24; Иконите со нивните регистарски броеви ги наведува Ј. Тричковска: *Раѓање на Богородица* (рег.бр. 939); *Воведение во храм* (рег.бр. 943); *Благовештение* (рег.бр. 932) (сл. 19); *Раѓање Христово* (рег.бр. 938); *Крштевање* (рег.бр. 936); *Цветници* (рег.бр. 935); *Воскресение* (рег.бр.

дека покрај овие наведени икони, на работилницата на зографот Никола Михаилов може да му се припишат и иконите кои веројатно пред обновата на иконостасот во 1883 г. биле во улога на престолни икони, судејќи според нивните димензии и претстави. Денес тие се разместени на различни позиции во црквата и тоа претставата на *Исус Христос* (сл. 16) е поставена на игуменскиот стол а *Богородица со Христос* (сл. 17) и св. *Никола* (сл. 18) како две целивачки икони. Од помал формат придружни икони, кои исто така припаѓаат на ателјето на Никола, се св. *Атанасие Алексан-*

934); *Преображение* (рег.бр. 937) (сл. 20); *Вознесение* (рег.бр.941); *Успение на Богородица* (рег.бр. 933) и *Симнување на св. Дух* (рег.бр. 942), потоа три икони со поединечни светителски фигури: *Архистратиг Михаил* (рег.бр. 947); *Св. Ѓорѓи* (рег.бр. 946); *св. Димитриј* (рег.бр. 945) и две групни претстави: *св. Четириесет маченици* (рег.бр. 944) и *св. Петар и Павле* (рег.бр. 940), види: Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, 120.

Сл. 30. Богородица со Христос, (рег. бр 14074)
црква Св. Илија во Блатец, Виничко

Сл. 31. Исус Христос, (рег. бр 14076)
црква Св. Илија во Блатец, Виничко

дриски, Исус Христос, Богородица со Христос, св. Никола и пророкот Илија.⁶⁴

Инаку, иконостасот во црквата Св. Никола во Тркање е подновен со икони од зографот Исаи Циков од Осој во 1883 г. според натписот сочуван на престолната икона на Исус Христос (снѝ икони изъ рѣки ислиѣ джиков ѿ село ѡсоѝ 1883). Дека иконите за обновата на иконостасот се сликале подолг временски период покажува и датумот (1888 г.) запишан под Адамовиот череп на Големиот надиконостасен крст. Трокорабната црква конечно била живописана во 1889 г. судејќи според приложничкиот натпис запишан над западниот влез од внатрешната страна, во кој повторно како автор се напоменува зографот Исаи Циков од дебарското село Осој.⁶⁵ Покрај овие двајца автори во црквата во Тркања со три икони учествува и зо-

графот Крсте од Велес (Богородица со Христос, св. Никола и Света Троица).

А. Николовски допушта Никола Михаилов да работел и во црквата Архангел Михаил (1858 г.) во Ваница⁶⁶, каде што иконостасните икони (69) ги сликале барем двајца зографи. По нашиот увид во оваа црква може да потврдиме дека работилницата на Никола ги насликала престолните икони за иконостасот додека вториот зограф, со видно поскуромни сликарски можности, ги работел малите по формат икони од вториот ред. Икони кои се работени од Никола се следните: св. Димитриј (ск 13967), 93x62x2 см. (сл. 29); св. Никола (ск 13968), 93x61,5x3 см. (сл. 26); Богородица со Христос (ск 13969), 93x63x3 см. (сл. 23); Исус Христос (ск 13970), 93x60x3 см. (сл. 24); Св. Јован Претеча (сл. 25); Архангел Михаил (ск 13971), 92x61,5x3 см. (сл. 22); св. Горги (ск 13972), 93x62x2,5 см. (сл. 28); св. Атанасие Александриски (ск 13973), 93x62x3 см. (сл. 27); Царски двери (ск 13974), 138x38x2 см. Балабанов забележува две датирани икони од не-

⁶⁴ Иконите не се заведени во централниот регистер на Националниот конзерваторски центар како дел од оваа црква.

⁶⁵ И. Атанасова, *Сакрално градителство и сликарство во XIX и првата половина на XX век*, 10.

⁶⁶ А. Николовски, *Евиденција на спомениците на културата во Берово, Делчево и Ваница*, 183.

Сл. 32. Св. Јован Претеча, (рег. бр 14079)
црква Св. Илија во Блатец, Виничко

Сл. 33. Св. Димитриј, (рег. бр 14078)
црква Св. Илија во Блатец, Виничко

познат зограф: св. Теодор Тирон (1890) и св. Богородица со Христос (1899).⁶⁷

Црквата *Архангел Михаил, село Спанчево*, Кочанско, е еднокорабна поствизантиска црква обновена во XIX век.⁶⁸ Покрај делата од раката на Димитар Христов,⁶⁹ во неа ги регистрираме *Царските двери* (сл. 21) за кои сметаме дека се сликани од Никола Михайлов.⁷⁰

Популарноста и ремето што го здобил Михаил Анагност во голема мера го оправдал него-

⁶⁷ К. Балабанов, *Културно-историски споменици во Кочани и кочанско*, 31.

⁶⁸ Исто, 31.

⁶⁹ Според В. Поповска-Коробар престолните икони (рег.бр 10398, 10402, 10404 и 10435) се од раката на Димитар Христов, а целивачките икони и деисисниот ред е сликан во соработка со друг сликар. Иконите се сликани најверојатно кон крајот на 40-те години на XIX век., в.: В. Поповска-Коробар, *Бележки за незвесни икони од зографите Христо Димитров и Димитър Христов в Македонија*, Проблеми на искуството 1, Софија 2005, 49.

⁷⁰ Во елипсовидни медалјони во горниот дел на две-

виот син Никола, за што сведочат многубројните негови ангажмани на целата територија на Македонија. Што се однесува до неговото присуство во источниот дел на Македонија, поточно во оваа пригода во Кочанско-Виничкиот регион, може слободно да се заклучи дека тој бил на добар глас кај црковните авторитети, така што бил ангажиран во повеќе цркви во текот на една декада од 1849 до 1858 година. Имено, Никола Михайлов во регионот на Кочани и Веница изработил два трокатни иконостаса со голем број икони, како што е примерот со црквите во *Свети Димитрија во с. Зрновци*, Кочанско (49) и *Св. Илија во Блатец*, Виничко (79 икони), додека во црквата *Архангел Михаил* во Веница ги изработил само престолните икони (8), во кочанската црква *Св. Никола во с. Тркање* од него има сочувано 24 иконостасни и придружи икони, во *Св. Атанасиј во с. Оризари* иконостасни икони од горните два реда (40) и

рите е насликано Благовештението со архангелот Гаврил и Богородица, а во долните партии на северното крило се насликани св. Василиј Велики и св. Атанасиј, додека на јужното крило св. Григориј и архангел Михаил.

надиконостасниот крст, во *Архангел Михаил, с. Спанчево*, Кочанско царските двери, а во кочанската црква *Св. Ѓорѓи* две икони.

За творештвото на Никола Михаилов својствена е една стилска подвоеност што го следи неговиот творечки пат.⁷¹ Тој на почетокот од својата кариера бил непосредно поврзан со Михаил Анагност, од кого ги добил основните насоки, така што неговото ликовно изразување во почетните години разбирливо било блиско со она што го работел неговиот татко и учител. Откако Никола во втората половина на XIX век целосно се осамостоил како уметник, тој оформил свој автентичен ликовен израз, кој преферирал традиционален пристап во кој барокната идеализација на раскошните облици и светли бои била сведена на класични форми и умерени тонови. Неговиот ангажман во црквите во Кочанско-Виничкиот регион исто така сведочат за овој негов ликовен дуализам. За иконите од иконостасот во *Свети Димитрија во с. Зрновци* може да кажеме дека припаѓаат на првата фаза од творештвото на Никола, блиска до работата на неговиот татко Михаил. На нив најблиски се оние од црквата *Архангел Михаил* во Веница,

додека за оние со потрадиционален пристап може да се сметаат иконите изработени за црквите во *Св. Илија во Блатец*, Виничко и *Св. Никола во с. Тркање*.

Никола Михаилов и покрај својата голема продукција на изработка на икони доста успешно го одржувал високиот квалитет на ликовна обработка на своите дела, а посебно внимание посветувал на престолните икони, каде што можел максимално да го покаже своето мајсторство. Монументалните претстави на одделни светители успешно се сликани во една класична поставеност, надополнети со раскошни барокни одежди и минуциозна изработка на портретите. Кај иконите од вториот и третиот ред на иконостасот ликовниот ракопис е делумно поинаков, што дава можност во изработката да земале учество и соработници од неговото ателје. Овој негов ангажман во Зрновци и воедно во црквите во Кочанско-Виничкиот регион се уште еден значаен прилог кон осветлување и заокружување на неговиот плоден творечки пат во источниот дел на Македонија.

---

⁷¹ А. Николовски, *Никола Михаилов*, 24.

Darko NIKOLOVSKI

**NEWLY DISCOVERED WORKS BY THE ZOGRAPHER NIKOLA MIHAILOV
IN THE CHURCH OF ST. DEMETRIUS IN ZRNOVCI NEAR KOČANI**

- Contribution to the work of Nikola Mihailov -

Summary

The paper reveals the iconostasis icons made by the well-known zoographer (painter) Nikola Mihailov from Kruševo in the church of St. Demetrius, in the village Zrnovci (1849), in vicinity of Kočani. Other unknown works by the zoographer Nikola were also determined in the church of St. Nicholas, v. Trkanje, St. Anastasius, v. Orizari (1848), and in Archangel Michael, v. Spančevo. His activity in Zrnovci and the other churches within the region of Kočani and Vinica represents another contribution of comprehending the prolific work of this painter in the east part of Macedonia.

Nikola Mihailov in the region of Kočani and Vinica had completed two and three levelled iconostasis which were adorned by many icons, like the one in the church of St. Demetrius, v. Zrnovci, nearby Kočani (49 icons), and in St. Elijah, v. Blatec, near Vinica (79 icons). Whereas in the church of Archangel Michael, in Vinica, he made only the Despoticon icons (8), in the village Trkanje, in the church St. Nicholas he accomplished 24 icons on the iconostasis, and in St. Anastasius, v. Orizari he completed the icons from the top two lines (40), and the upper iconostasis cross, also the Royal Doors in Archangel Michael, v. Spančevo, and two icons in the church of St. George, in Kočani.

The works of Nikola Mihailov are distinguishing with a stylistic dualism that tails his painting opus. At the beginning of his career, he was connected with Mihail Anagnost from whom he received his guiding lines, and his work was associated and con-

nected with the works of his father and teacher. In the second half of the 19th century when Nikola became independent in his art work, he developed his authentic artistic signature, preferring the traditional approach with baroque idealization, and elaborate forms, strong colours, not like in the previous stages, manifested by classic restrained colours. His engagement in the churches in region of Kočani and Vinica are also a testimony of his dualism. The icons on the iconostasis in the church of St. Demetrius in v. Zrnovci, are the works of his first phase, close to the work of his father Mihail. These achievements are close to the works in the church of Archangel Michael in Vinica, while the works in St. Elijah, v. Blatec, near Vinica, have a more traditional approach, also the works found in the church of St. Nicholas, v. Trkanje.

Nikola Mihailov beside his numerous icon painting works, he was immensely dedicated to the works on the Despoticon icons where he could fully show his artistic skilfulness. The monumental depictions of the saints show his craftsmanship with the classic approach and elaborate baroque vestments, and with meticulous work on the portraiture. The Feast icons and the Deesis icons from the second and the third row of the iconostasis, show his artistic signature in much different manner, thus giving us the supposition they were the works of his painting shop associates. His engagement in the village Zrnovci moreover represents another contribution of prolific work of this author in the east part of Macedonia.

